

TAMÁSI ERZSÉBET

Egy férfinyira a hajléktalanságtól

Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban

Az Európai Unióban 47 millió ember él a szegénységi küszöb alatt, harmincmillió élete szociális támogatástól függ, közel hárommillió hajléktalan a rokonai, ismerősei, barátai vagy a szociális rendszer segítségére szorul, 1,8 millió ember pedig hajléktalanszállásokon él.

Ezek ráadásul csak becült számok: szinte egyetlen európai országban sincs rendszeres, központi, hivatalos, egységes felmérés a társadalomból „kiilleszkedettekről” (Avramov, 1999). A számok bizonytalansága a hajléktalanság meghatározásának labilitását követi, ugyanis abban sincs közmegállapodás, hogy kiket nevezünk hajléktalannak. Ország, kultúra, szociálpolitika és aktuális kutatók szerint más és más személy tartozik e kategóriába (Edgar–Doherty–Meert, 2003). Mindehhez adjuk hozzá az egyes országok statisztikakészítésének különbségeit, és máris úgy tűnik, aligha van remény a hajléktalanság problémájának közös megismerésére.

A kutatók szerint a megnevezéssel ellentétben nem csupán a lakás hiánya, de még csak nem is a szegénység egyéb jellemzői, mint a munkanélküliség szülik a hajléktalanságot (Watson, 1999, Espig–Andersen, 1990). Az okok halmozottak. Főszerepet játszik a háború utáni családmódel-változás, de felelőssé tehető az emberi kapcsolatrendszerek lazulása is, amely mögött kimondva-kimondatlanul, a nők társadalmon és családon belüli helyzetének radikális átalakulása feltételezhető. Értelmezhetjük mindezt úgy, hogy a nők tradicionálisan kijelölt társadalmi pozíciójának lazulásával, a női emancipáció következtében megrendült a hagyományos családszerkezet, a nők kapcsolathálózatok fenntartására, ápolására fordított energiája nem a család közös előnyére szolgál, hanem individualizálódik, s az önérdek mellett maximum a gyerekek eltartására fordítódik.¹

A hátrányos helyzetekkel, a társadalmi kirekesztődéssel foglalkozó tudományos munkák közül egyetlen sincs, amely a kiváltó okok felsorolá-

¹ Azonban „a férjtől való gazdasági függőség és családi kötöttség nélküli anyaság sokak számára továbbra is utópia marad... A nők gyakran »csak egy férfinyire« vannak a szegénységtől... A nők ebben az értelemben már »fel vannak szabadulva«, nem élvezik a férfiak nyújtotta gazdasági biztonság élethosszig tartó garanciáját.” Irja Ulrich Beck A kockázat-társadalom című munkájában (Beck, 2003, 207. o.).

sakor ne az elsők között említene a szocializáció folyamatában, de különösen a családban zajló konfliktusokat, amelyek a párkapcsolatokban mutatkoznak meg a legpregnansabban. Eközben nemcsak a hétköznapi, de tudományos sztereotípiák is a nők családösszetartó, a kapcsolatokért s legfőként a gyereknevelésért való felelősségét hangsúlyozzák. Innen már csak egy lépes, hogy a nők emancipációs törekvéseit tegyék felelőssé a magánéleti zűrzavarokért. Mintha a nőekkel foglalkozó kutatásokat is a társadalmi lelkiismeretfurdalás hatná át. S miközben egyfelől egyéni és társadalmi nyereségként könyvelődik el a nők tömeges kilépése a közélet és munka porondjára, igényük a hatalomban való egyenlő részvételre, másrészt hátrányként jelennek meg a megkettőzött elvárások, az otthon és a karrier összehangolása, miután a reprodukciós feladatok (terhesség, szülés, korai gyereknevelés) jó része, érzelmi-egzisztenciális és más okokból nem átruházható. Így alakulhat ki az a társadalmi és egyúttal önmagukban is megjelenő elvárás a nőekkel kapcsolatban, amely a nők hátrányos helyzetét hangsúlyozza, annak megoldását a nemek közötti egyenlőségben látja, legtöbbször a férfiakkal szemben. Miközben a társadalmi hierarchia csúcsán és az alján is a férfiak állnak többségben.

Nincs ez másként a hajléktalanság esetében sem. A hajléktalanok döntő többsége férfi, minden országban, minden korosztályban, minden időpontban, ahogyan a devianciák mindegyikében jobbra férfiak az érintettek, legyen szó szenvedélybetegségekről, szexuális devianciákról, öngyilkosságról, mentális betegségekről vagy bűnözésről. Mégis többet foglalkozunk a nők hátrányos helyzetével, a családban és közéletben egyaránt, a még mindig élő, patriarchális elnyomással, s ezért a törvények és jogszabályok a nők helyzetén kívánnak segíteni, nemritkán a férfiak rovására, kimondva vagy kimondatlanul, hogy mindezért a férfiak a felelősek.

A tudományos vizsgálatok tanulságai szerint a hajléktalan nők száma lényegesen kisebb, mint a férfiaké, talán ezért sokkal kevésbé kutatott is. Ugyanezek a kutatások azt is megállapítják, hogy a hajléktalanná válás kockázata nemenként igencsak eltérő, s mint a következőkben láthatóvá válik, komoly kihatással van a férfiakra, s nemcsak a párkapcsolati problémáknak, de az országok család- és nőpolitikájának is tükré.

Nem érdektelen tehát a hajléktalanság kérdését a nemek viszonylatában áttekinteni, mégpedig leendő közösségünk, az Európai Unió hajléktalanságának ismeretében.

Hajléktalan nők az Európai Unióban

A hajléktalanságról alkotható ismeretekre világszerte leginkább a különféle menhelyek, segítő intézmények felmérései révén derül fény, sokkal ritkább az országos, általános és rendszeres összeszámlálás. Az egyes országok összeírásai azonban számszerűen alig hasonlíthatók össze, sőt még az adott ország hajléktalanjairól sem kapható egységes kép (Edgart–Doherty–Meert, 2003). A legtöbb információ e témáról az 1989-

TANULMÁNYOK

ben alapított nem-kormányzati szervezet, a FEANTSA² évi jelentéseiből szerezhető. A szervezet megbízásából került sor 1999-ben az Európai Unió tagállamaiban a hajléktalan nők helyzetének összefoglalására is (Edgar–Doherty, 2001).

A hajléktalan nők számarányát az EU-tagállamok összességében, a teljes hajléktalanok körében 25–30 százalékra becsülik, amely legtöbbször mérési különbségek vagy az adott ország hajléktalanellátásának minőségi szintje miatt országonként változik. Változóak a hajléktalanság definíciói, különböznek a kockázati okok, nemkülönben a vizsgálatok szempontjai is. Mindezek után akár reménytelennek is mondhatnánk, hogy bármi közös konzekvenciára bukkanjunk. A tanulságok a hajléktalanság nőket érintő kérdésében leginkább az adott ország nőpolitikájának tendenciáit, kudarcait, gyengeségeit és lehetőségeit tükrözik, s nem utolsósorban néhány megválaszolendő kérdést és általános megszívlelni valót mutathatnak. A következőkben bemutatott csoportosítás és sorrend önkényes, inkább felsorolás, mintsem sorrend. Alapja az adott ország geopolitikai, társadalmpolitikai működése, viszonyulása a társadalmi nemekhez, egyszerűbben, a nőbarát skandináv és Benelux államok, a liberális atlanti nemzetek, az EU középső területének jóléti nőpolitikáját folytató és a déli, nagycsaládcentrikus tradíciójú országok alkotnak egy-egy csoportot.³

Svédország: nőbarát politika, rejtett hajléktalanság

A hajléktalanság Svédországban igen szélesesen értelmezett fogalom (Edgar–Doherty–Meert, 2003). Nemcsak az tartozik e kategóriába, akinek nincs saját vagy bérelt lakása, amelyet állandóan használhat, hanem aki a szociális szolgáltatások, a különböző egészségügyi és szociális intézmények nyilvántartásában három hónapon keresztül nem szerepel lakáshasználóként, szállásokon vagy éppen az utcán él. Hajléktalannak számít az is, aki ideiglenesen ugyan ismerősöknél, barátoknál száll meg, de lakáshiány miatt kapcsolatban áll hajléktalanokat segítő intézményekkel. Összegezve: hajléktalan az, akinek lakáshelyzete rövid idő alatt, esetleg egyáltalán nem oldódik meg, akinek nincs hol tartózkodnia, nem képes tartósan és folyamatosan szociális kapcsolatokat fenntartani és építeni (Thörn, 2001).

Számok-adatok

Az 1999. áprilisi felmérés (NBHW, 2000) szerint, amelyet a svéd egészségügyi hivatal (Socialstyrelsen) kezdeményezett, 8440 hajléktalant tar-

² The European Federation of National Organizations Working with the Homeless, 1991-ben, 15 tagállam kutatói segítségével indított, European Observatory on Homelessness, amelynek Brüsszel a központja.

³ A kutatók a jóléti államokat nemekre vonatkozó politikájuk szerint többféleképpen osztályozzák. A legismertebb liberális, konzervatív és a skandináv modell kategóriák mellett, a nem fizetett és fizetett munkák megosztása, a családmodellek szerinti besorolások is használatosak (EAPN, 2001).

tottak nyilván. Életkoruk átlag 39 év; ezer fő 26 év alatti és 170 fő 65 év feletti volt. Egynegyedük nem svéd születésű, minden tizedik finn származású volt. Mindössze 3 százalékuk dolgozott, a többiek szociális segélyekből, nyugdíjból éltek. Minden harmadikuknak 18 év alatti gyereke van, akikkel nem élnek együtt. A nők száma e felmérés szerint 1772 fő (21%), a városokban, különösen a fővárosban (23%) valamivel többen élnek. A hajléktalan nők száma egy korábbi, 1993-as felmérés tanulsága szerint 17 százalékról emelkedett húsz fölé, míg a férfiaké, úgy tűnik, nem változott. Az okot azonban a kutatók nem a nők hajléktalanná válásával magyarázzák, sokkal inkább a különböző segítő szervezetek aktivitásának tulajdonítják, ennek révén többen kerültek be a felmérés alapjául szolgáló nyilvántartásokba (Thörn, 2001).

Rejtett hajléktalanság

Hajléktalannak és nőnek lenni a nőbarát Svédországban sem könnyű. A kérdés tanulmányozói szerint a svéd hajléktalan férfiakkal szemben a nők sokkal inkább láthatatlanok, aminek okát a hajléktalansághoz fűződő stigmatizálásban keresik (Thörn, 2000). A kutatások szerint a nők többsége azért nem tűnik fel a statisztikákban, mert ideiglenesen rokonoknál, barátoknál húzza meg magát, s teszi ez azért, mert a hajléktalanságot a svéd média, a közvélemény, de a szociális segítő hivatalok is főként személyes kudarcnak, szinte személyes jellemvonásnak tekintik, s kevésbé a lakástalansággal kapcsolják össze. A hivatalos és a közvéleményben tükröződő képben a hajléktalan nők prostituálódó, testileg és lelkileg elhanyagolt, kerülendő áldozatokként jelennek meg. A hajléktalan nőhöz amúgy is kapcsolódó szegénység, sebezhetőség, szexuális kiszolgáltatottság a piszkosság, bűdösség, ápolatlanság látványával súlyosbodik. A hajléktalan nők többféle megoldást is alkalmaznak helyzetük leplezésére. Elsősorban kerülnek a hajléktalanszállásokat, s mindent elkövetnek, hogy tisztálkodhassanak, ruhájukat, testüket ápolják, így nem tűnnek ki a többiek közül. A svéd hajléktalan nőkkel készült interjúk azt is jelzik, hogy még a szociális gondozók is többnyire prostituáltként kezelik őket, ezért is kerülnek a szállásokat és mindent megtesznek, hogy mihamarabb kikerüljenek a hajléktalanságból (Thörn, 2000).

A svéd hajléktalanok 70 százaléka drog- és alkoholproblémákkal is küzd, 35 százalékuk mentális gondokkal, egynegyedük mindkettővel. Sokkal több nő szenved mentális betegségekben, mint férfi, s számukra inkább az alkohol és drog okoz gondot.

A felmérések legfőbb tanulsága, hogy a különféle hivatalos és civil szervezetek között nincs kellő együttműködés, s nincsenek tekintettel azokra a speciális igényekre és bánásmódokra, amelyek a hajléktalan nőket érdemben segíthetné.

A női emancipáció eszményi színterének tartott Svédországban éppúgy összekapcsolódik az otthon, a család a nőekkel, mint a legpatriarchá-

lisabb társadalmakban⁴ (Heltai, 1997. 23. o.). A nemi szerepek tradicionális megítélése tükröződik a hajléktalan nők megítélésében is. A hajléktalan nők önmagukat is sokkal sebezhetőbbeknek tartják, mint a férfiak, az otthon a nőiességet jelenti, s a hajléktalansággal éppen azt veszítik el, ami női mivoltukat erősíti (Wardhaugh, 2000).

Finnszág: férfi lakás nélkül, nő otthon nélkül

A felmérések szerint az 1990-es év a finn társadalomban recessziót hozott, ami a családok életében is érezhetővé vált. A finn állam nagyvonalúsága csökkent, s a változást elsősorban az egykeresős családok, a munkanélküliek és a teljesen egyedülállók érezték meg. Itt is a férfiak problémája a hajléktalanság. 1999-ben 10 000 hajléktalan volt Finnszágban, főként Helsinkiben és környékén, 5 hajléktalanból 4 egyedülálló férfi (Avramov, 1999). Családi problémák, alkohol, válás – ezek a fő okok a férfiak esetében. A finn férfi azonban nem beszél ezekről a gondjairól, nem keres segítséget. Az esetek többségében a válás után a nők maradnak a közös otthonban. A gyerekes anyák előnyt élveznek a szociális lakások és a segélyek terén is, ez azonban, úgy tűnik, nem elegendő a hajléktalanság megszüntetéséhez (Karkkainen, 2001).

Drog, alkohol és a fiatal, egyedülálló nők

Finnszágban 1999-ben 1800 nő volt hajléktalan, ebből 1200 Helsinkiben él (Homelessness Report, 2002). A hajléktalanság a leggyakrabban a nők esetében is válással vagy az együttélés megszűnésével kezdődik. Szinte mindegy, hogy a nő hagyja-e el a közös lakást, vagy marad ott egyedül, egy idő után képtelen fenntartani azt, ezért kilakoltatják, s a következmény azonos. A szociális segélyért folyamodók 40 százaléka nő, akik lakbérelmaradás miatt kérnek leggyakrabban segítséget. Számos esetben azonban még ennél is súlyosabb okok vezetnek a hajléktalansághoz. A fiatalok legtöbbször drogproblémáik, antiszociális viselkedésük miatt kényszerülnek elhagyni szüleik házáat. A nők első lépésként ismerőseiknél, rokonaiknál próbálnak hajlékra lelni, vagy egyik kapcsolattól a másikig élnek. 1999-ben az egyedülálló nők 60 százaléka időszakosan az ismerőseinél lakott, ám a drogozás következtében hamarosan az utcára került. A függő nők azonban igyekeznek elkerülni a férfiakkal közös

⁴ A svéd társadalom példaértékűnek tartott nemek közötti egyenlőség-törekvése a kutatások tükrében korántsem tökéletes. A szegregáció a munka világában nyilvánvaló, a férfiak a magánszektorban, a nők a közsférában és főként a szociális szolgáltatásban dolgoznak. Mindaz az állami támogatás, amelyet a nők élveznek, azt jelenti, hogy a svéd nők a férjüktől való függésüket az államtól való függésre váltották (EAPN, 2000). A nemek közötti egyenlőség elvárása a nők gondolkodásmódjában is tükröződik, a nőknek ott sem szabad eltérniük a nemükre jellemzőnek tartott viselkedési módoktól. A pszichológiai mechanizmusok nemcsak a (férfi) dominancia fenntartása, hanem láthatatlanabb tétéle érdekében is működnek, mivel nem szalonképes a férfiak többletjogainak nyílt hangoztatása, a párok „önkéntesen” gyártanak magyarázatokat azokra az ellentmondásokra, mint a nők alacsonyabb fizetése, több házimunka stb. (Aström, 1996, idézi Heltai, 1997. 23. o.).

hajléktalanszállásokat, félnek a gyakori erőszaktól is. 2000 tavaszán Helsinkiben speciális szociális intézményeiben a 25 év alatti nők tették ki a jelentkezők felét. Leginkább drog, alkohol és prostitúció vezetett hajléktalanságukhoz (Karkkainen, 2001).

Megoldások

A finn állam és a segítő szervezetek komoly figyelmet szentelnek a hajléktalanok önálló lakáshoz juttatásának. Helsinkiben az elmúlt évben 1200 bérelhető lakás állt a hajléktalanok rendelkezésére (Homelessness Report, 2002). A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy például a szenvedélybeteg hajléktalanok utókezelése nincs megoldva a lakásproblémájuk rendezésével. Ezek a fiatalok speciális segítséget igényelnek, sokféle gondoskodást, állandó kapcsolatot a segítőikkel; náluk a lakáshoz jutás tehát nem a végső megoldás.

A finn társadalom nőpártisága, úgy tűnik, nem jelenti a nők valódi egyenlőségét, speciális igényeik kielégítését. A kutatások szerint a középkorú alkoholista férfi ugyan a legkevésbé támogatott csoport Finnországban, de a hajléktalan, egyedülálló, fiatal, drogos nő hasonló helyzetben érezheti magát. A kutatók szerint a finn nemi szerepmegosztás a „férfi lakás nélkül, a nő otthon nélkül” szlogen mögött nyilvánvaló. A férfiak a közgondolkodásban nem családhoz kapcsoltnak, férjként és apaként jelennek meg, a nők ugyanakkor az otthonhoz kötöttek, amely nélkül deviánsnak, morálisan kívülállónak tekintik saját magukat, és a társadalom is hasonlóképpen ítélkezik. Mindehhez hozzájárul a finn szociálpolitika rendszere is, amely az egyedülálló anyákat kiemelten támogatja, ám ez a pozitív megkülönböztetés nem terjed ki az egyedülálló nőkre, s főként nem a fiatal drogos nők lakáshelyzetére⁵.

Dánia: a hajléktalanság ismeretlen

Dániában nem írnak hajléktalanságról sem férfiak, sem nők esetében. A dán nőpolitika célja egy olyan jóléti állam működtetése, amely minden nő számára lehetővé teszi a fizetett munka vállalását, a saját testével való rendelkezést, így az abortuszt és a fogamzásgátlás megválasztását. Egyúttal biztosítja a gyermekintézményeket, és jóléti szolgáltatásokat nyújt, amelyek megváltoztatják a tradicionális férfi-dominanciájú társadalmat. A szakértők szerint a jogi és a társadalmi struktúra biztosítja ugyan a nők számára a teljes és egyenlő lehetőségeket, de a közgondol-

⁵ A különleges házi segítő rendszer a finn nők egyenlő esélyeinek komoly sikerét jelenti. A közel 15 ezer államilag finanszírozott, főként nőket foglalkoztató gondozást, házi munkát segítő szolgáltatást az önkormányzatoknál megrendelhetik a rászoruló, megfizethető áron, ami lehetővé teszi a nők teljes idejű munkavállalását. Ez a rendszer azonban főként a családok és a családok nők helyzetét segíti (Simonen, 1990). Ugyanakkor a hagyományos nősztruktúrák is erősen léteznek a társadalmi kommunikációban, amint arról a finn kutatók is szólnak (Finnország és a nők – a választójogtól a jóléti államig és tovább, Interjú. Esély, 1998. 3. sz.).

TANULMÁNYOK

ködésben még él az a képzet, hogy a férfiak gondoskodása nélkül a nők kizáródhatnak a társadalomból (Munk–Koch–Nielsen–Raun, 2001). A hajléktalanság kockázati tényezői azonban Dániában is léteznek.

Foglalkoztatás

Dániában a jog 1970-ig a családokat támogatta, nem házaspárokra koncentrált a segítség, hanem a gyerekekre és szülőkre. A házassággal egyenjogú intézménynek ismerik el az együttélést, sőt a homoszexuális kapcsolatokat is. 1987 óta a jog a családon belül a háztartás tagjainak függetlenségét hangsúlyozza, a juttatások, segélyek, kedvezmények az önálló tagokra vonatkoznak. Mindennek alapja a dán foglalkoztatáspolitikája. Dánia a második helyen áll a női foglalkoztatottak arányában az európai államok között. Ugyanakkor a férfiak még mindig nagyobb arányban vesznek részt a munkaerőpiacon, mint a nők. A nők főként részfoglalkozásúak, ami az elmúlt 10 évben csökkenő tendenciát mutat. A férfiak Dániában is többet keresnek, és a nők körében magasabb a munkanélküliség (European Commission, 1997 és 2001).

Egyedülálló háztartások

Mindennek ellenére 1960-hoz képest nőtt az egyszemélyes háztartások száma, akkor 16 százalékot, 1997-ben 35,8 százalékot tett ki az összes háztartások körében. Az okot a kutatók a fiatalok önálló lakáshoz juttatásában látják, miközben az idős egyedülállóknak sem kell egzisztenciális okokból megválniuk otthonuktól (Munk–Koch–Nielsen–Raun, 2001). A demográfiai változások miatt Dániában is növekszik az idős egyedülálló nők száma, főként a nők hosszabb élettartama miatt. Az egyszülős háztartások többségét a gyerekekkel együtt élő, válás utáni nők teszik ki.

A válás

A válások dinamikája érdekes változáson ment át. Az 1950-, 1960- és 1970-es években kötött házasságok háromnegyede 20 év múltán is teljes, míg az 1980-ban és az 1985-ben kötöttek esetében magasabb a válások száma. Az 1990-ben megkötött házasságok 5 év múltán 14 százalékban bontódtak fel (Munk–Koch–Nielsen–Raun, 2001). A válások lassulásának üteme a kutatók szerint a dánok családtiszteletében keresendő. A párok hosszú távú együttélését minden formájában elfogadottnak és biztonságosnak tekintik, a dán gyerekek döntő többsége két szülővel nő fel, a családtagok közötti szolidaritás igen erős. A válás intézménye is a gyerekek és a szülők biztonságának fenntartására koncentrált. Ha ugyanis a válóperben a párok nem tudnak megegyezni, a hatóságok döntenek el a lakás kérdéséről, ami összefügg a gyermekelhelyezéssel. A gyerekekről való gondoskodás a nők mellett szól, míg a fizetési képesség a férfiak mellett. A vizsgálatok azt mutatják, hogy teljesen kiegyenlítődik a nők és férfiak

aránya, s bár mindkét fél tagadhatatlanul rosszabb helyzetbe kerül, mégis több férfi távozik a közös lakásból, mint nő.

A marginalizálódás egyéni okai

Úgy tűnik, Dániában nincs hajléktalanság, bár a marginalizálás kockázata a nők számára valamivel nagyobb, ám ez főként individuális okok miatt van így. Leginkább a családon belüli erőszakot, a mentális sérüléseket és a drogot sorolják fel. A dán szociális védő intézmények ezekre koncentrálnak, és képesek komplex segítséget nyújtani. A feleségbántalmazás Dániában is előfordul, a válóokok között ez szerepel a leggyakrabban, 1984-ben az elvált nők 24 százaléka jelölte okként, 1992-ben a nők 1 százaléka mondta, hogy jelenlegi partnere bántalmazta, 8 százaléka a korábbi partneréről jelentette ki ugyanezt (Borner Stax, 1997).

A vizsgálatok tanulsága szerint a dán nők kirekesztődésének, így hajléktalanná válásának igen alacsony a kockázata. A jogi és szociális okokkal szemben egyéni helyzetek vezethetnek hátrányos szituációk kialakulásához. A dán társadalomban nincs jelentős strukturális különbség a nemek helyzetében és kezelésében. A kenyérkereső férfi és a tőle függő családtagok modelljének megszüntetése a nők gazdasági függetlenségének támogatásával, a szülők segítségével, a társadalmi szinten kezelt lakáselosztással rendkívül biztonságossá tette nemcsak a nők, de a családok helyzetét is (Munk–Koch–Nielsen–Raun, 2001).

Hollandia: bántalmazottak és menekültek

Az elmúlt húsz évben az Európai Unió tagállamai között a legnagyobb népességnövekedést (12%) és háztartásgyarapodást (33%) Hollandia produkálta (Boelhouwer, 1996). A népességszám a kelet-európai és balkáni bevándorlók révén emelkedett jelentősen, amely számos társadalmi következménnyel járt, főként komoly lakáshiánnyal, munkanélküliséggel és hajléktalansággal.

Számok, adatok

A 2000 évi felmérés (Feijter, 2001) szerint a hajléktalanok száma Hollandiában 25 000–30 000 között van, bár az Üdvhadsereg saját összeírásában közel 60 ezer hajléktalan szerepel (Edgar–Doherty–Meert, 2003). A hajléktalan nők számát az összes hajléktalanok 11 százalékára becsülik.

Foglalkoztatás, egyfős háztartások

A részfoglalkozásban dolgozó nők száma Hollandiában a legmagasabb az unió államai közül. Igaz, míg a gyerek nélküli nők elhelyezkedési lehetőségeit támogatják, a gyerekes nők segítéséről ez nem mondható el.

TANULMÁNYOK

1997-ben az egyedülálló anyáknak mindössze 40 százaléka volt aktív dolgozó, ami a legalacsonyabb részvételi arány az egész unióban (European Commission, 2001). Az is tagadhatatlan, hogy az egyszülős háztartások száma Hollandiában a legalacsonyabb, miközben az egyfős háztartásoké a legmagasabb. A családok szegénysége 1977 és 1997 között növekedett, a legalacsonyabb bevétellel bíró egyszülős háztartások száma 7 százalékról 14 százalékra emelkedett, s ezzel a női családfenntartók háztartása a szegények csoportján belül 56 százalékra emelkedett. Igaz, a jóléti juttatások, a támogatások mértéke az infláció nagyságával együtt emelkedett, ugyanakkor a lakbérek ennél jóval gyorsabban.

A családon belüli erőszak

A holland felmérések szerint a hajléktalansághoz a családon belüli erőszakon keresztül vezet az út (Feijter, 2001). Azt állítják, hogy minden öt nő közül egy, 20 és 60 év közötti nőt a partnere fenyeget, évente 200 ezer, 15–60 közötti nő bántalmazástól szenved, 50 000 közülük súlyosan sérül. A hajléktalanság és a családon belüli erőszak közötti szoros kapcsolatot bizonyítja, hogy a hajléktalan nők 90 százaléka speciális segítséget igényelne. 1970 óta létezik is szállás a bántalmazott nők számára, sőt, 1929 óta a leányanyák részére igen komplex kezelési stratégiákat dolgoztak ki. Az effajta menhelyeken a terhesség, a magányosság, az erőszak, a gyerekgondozás, az anyagi, kapcsolati problémák, sőt pszichiátriai sérülések megoldására is segítséget kaphatnak a rászorulóknak.

Menekültek

A holland társadalom számára komoly megterhelést jelent a bevándorlók helyzetének kezelése. A hajléktalanok körében megjelent az illegális bevándorlók csoportja is. 1998-ban a női szállások népességének 60 százaléka, a hajléktalanszállásokon megjelenőknek pedig a 40 százaléka Hollandián kívül született. Többségüket emberkereskedelem révén, prostituáltként hozták az országba, vagy az erőszak miatti félelmükben menekültek. Segítésük igen nehéz, illegális helyzetük, nyelvtudásuk, egzisztenciális kiszolgáltatottságuk miatt szinte alig elérhetőek.

Megoldások

A holland hajléktalanellátásnak és a szociálpolitikának köszönhetően a hajléktalanok száma nem növekedik, számuk azonban igen magas a környező északi államokhoz képest. Igaz, a hajléktalanellátás a nők többségét képes segíteni, ám nagy a hiány elsősorban a speciális ellátást igénylő szálláshelyek terén, a nők ugyanis itt sem használják az általános és közös szállásokat. A különféle, egymástól elkülönülő funkciójú gondozó-segítőhelyek nem képesek a sokféle problémával küszködő hajléktalan nőket megfelelően ellátni. Amszterdamban például a menhelyeket felke-

reső nők 61 százaléka bántalmazás miatt kerül veszélyhelyzetbe, 25 százalékuk viszont lakáshelyzete és anyagi okok miatt szorul hajléktalan-ellátásra. A menhelyeken megemelkedett a tinédzser anyák, terhes nők száma, valamint az egyedül álló fiataloké. 1999-ben a hajléktalan-gondozást igénybevevők fele 18–30 év közötti volt (Feijter, 2001).

A nők a férfiakétól eltérő stratégiát választanak a túlélésre. Sokkal kevésbé jelennek meg a hajléktalan szállásokon, menhelyeken, és még kevesebben az utcán. A nők Hollandiában is gyorsabban kerülnek ki a hajléktalanság állapotából, cselekvésre ösztönzi őket a gyerekekért való felelősség, valamint az utcai és a férfiakkal közös szállásokon előforduló erőszak, mint félelmet keltő elem. Mindennek ellenére a hajléktalan-gondozásokon megjelenő nők száma 1994-ben még csak 5 százalékos volt, 1999-re ez az arány 26 százalékra emelkedett (Feijter, 2001).

Belgium: női szegénység

Az Európai Unió adminisztráció központjának országában a szegénység feminizálódását tartják a hajléktalanság legmeghatározóbb forrásának. A kutatók álláspontja szerint a szegénység kockázata életkor, iskolázottság, a hatalomból való részesedés szerint alakul, így vannak olyan női csoportok – például a fiatal nőké, a háziasszonyoké –, amelyekben magas a szegénység kockázata. Az egyetlen, női hajléktalansággal fogalakozó felmérés tanulságai is ezt igazolják (De Decker, 2001).

Egyedülálló nők

A nyugdíjas, egyfős, női háztartások száma, amelyeknek 8 százalékát özvegyek alkotják, az 1985-ös 9 százalékról 1992-re 17 százalékra emelkedett. Ez a szám kétszer magasabb, mint a nyugdíjas férfiak vezette háztartások száma, amelyeknek 80 százaléka ugyanakkor házaspárokból áll. Az egyszülős háztartások 80 százalékát egyedülálló nő vezeti, a felmérések szerint 8 százalékuk az EU szegénységi szint alatt él. 1975 és 1985 között az egyszülős családok helyzetének javítására állami erőfeszítések történtek, bevételeik növelésére törekedtek, egyrészt a munkaerőpiacon való részvétel segítségével (ami ez idő alatt 50 százalékról 69 százalékra emelkedett), valamint a családi pótlékok emelése révén. Az intézkedések azonban nem szüntették meg a szegénység kockázatát.

Belgiumban aggasztónak tartják a háziasszonyok helyzetét. A hivatalos adatok szerint ugyanis a szegénynek nevezett családok 42 százaléka egykeresős, s míg az egyedülállók 8 százaléka él az EU szegénységi standard alatt, addig a háziasszonyok 13,5 százaléka él hasonló szinten. Belgiumban a kétkeresős háztartás általános trend, a háziasszonyok többsége alacsony iskolázottságú és családjukban a gyerekek száma is magas, mindezek felül a családfő is alulképzett, így ezeknek a családoknak igen rossz a gazdasági pozíciója.

A lakáshoz jutás sem csökkenti a nők szegénységi kockázatát. Belgiumban a saját tulajdonú lakás az általános, ennek megvásárlása azonban

TANULMÁNYOK

csak két keresetből vagy egy magas fizetésből lehetséges. A lakásforgalom szabadpiaci jellege miatt az egykeresős családok általában szociális lakásokban vagy bérelt lakásban élnek, de bizonyos csoportok, így az idősek, az alacsony képzettségűek, a munkanélküliek, az egyszülős háztartások számára nagy teher a lakásbérlet, hiszen alacsony jövedelmükből kell fizetni a bérleti díjat.

Hajléktalanság

A hajléktalanok számát Belgiumban a hajléktalan ellátásban megjelenők száma alapján 17 ezerre becsülik. Ezen belül 17 százalék hajléktalan nő. A hajléktalan szolgáltatásban jelentkezők statisztikája azt mutatja, hogy a hajléktalan gyerekes nők száma 1980 óta lassan csökkent, amit a kutatók úgy értelmeznek, hogy semmiképpen sem csökkent a létszámuk, csupán kisebb mértékben veszik igénybe a szolgáltatásokat. A hajléktalan nők fele 30 év alatti, és közel 60 százaléka egyedülálló volt (szemben a férfiak 96 százalékával). A nők egyharmada gyerekekkel együtt hajléktalan, akiknek 80 százaléka 10 év alatti.

Az 1980-as és az 1990-es évek végének összehasonlítása nem mutatott növekedést a hajléktalan-centrumokban megjelent nők etnikai státusában. 83 százalékuk belga, kb. 4 százalékuk más EU országbeli, 13 érkezett EU-n kívüli országokból. 1997-ben a hajléktalan nők többsége férjes (42%), 35 százalékuk hajadon, közel 20 százalékuk elvált és 2,8 százalékuk özvegy. Többségük alacsony képzettségű és iskolázottságú, még a fiatal hajléktalan nők 70 százaléka is a szakképzés alsóbb szintjén áll. Az 1997-es adatok azt mutatják, hogy a hajléktalan központokba érkező nők 35 százalékának egyáltalán nincs jövedelme, a többség jobbra munkanélküli segélyekből, a szociális juttatásokból él. A kutatók megállapítása szerint a jövedelem és a családi státus között igen szoros a kapcsolat. A házas nők 42 százaléka vált a családi problémák miatt hajléktalanná, többségük háziasszony, akinek semmiféle jövedelme nem volt. Függsük teljesen nyilvánvaló, s vagy hosszú ideig kell igénybe venniük a hajléktalan szolgáltatásokat, vagy visszakényszerülnek konfliktusos családjukba.

Az okok

A hajléktalanná válás okait elemezve kiderül, hogy a nők 24 százaléka a kapcsolati problémái miatt válik hajléktalanná, 16 százalékuknál lakásgondok, 11 százalékánál pedig anyagi szempontok vezetnek a hajléktalansághoz. A férfiak első helyen a lakáshiányt (25%) említik, ami kapcsolódik az anyagi ellehetetlenüléshez (16%) és csak 5 százalékuk vallja, hogy a kapcsolati problémái miatt vált hajléktalanná.

Megoldások

A belga kutatók véleménye szerint a szegénység feminizálódása annyiban releváns, hogy a szegénység speciálisan hat a nőkre. A nők szegénységi kockázata egyes csoportok esetében növekszik: a legnagyobb veszélyben az egyedülálló gyerekes anyák és az alacsony iskolázottságú háziasszonyok vannak. A belga hajléktalan nők között alig találhatóak idősebbek, róluk, úgy tűnik, a családjuk megfelelően képes gondoskodni. Társadalmi szinten mégis számolnak a hajléktalanná válásuk kockázatával. A belga kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy miközben a nők iskolázottsága, gazdasági aktivitása javult, a „befejezetlen emancipáció” tünetei a belga társadalomban is megmutatkoznak. A nők gazdasági függetlenségét nem erősíti a részmunka, a családi kötelezettségekhez kevésbé alkalmazkodó munkaidő-beosztás és a munkanélküliség pedig kifejezetten hátráltatja. Az emancipáció bumeráng-effektusával is számolni kell, elsősorban azért, mert ez a sokat hangoztatott esélyegyenlőség helyett komoly szakadékot teremt, főként a magas iskolázottságú, ezért jobb gazdasági-munkahelyi pozíciókat betöltő nők és az alacsonyan képzett, egyedülálló, vagy háziasszonyként dolgozó nők csoportja között. A belga közép-és felsőbb osztálybeli háziasszonyok számára a kapcsolati problémák megoldásának egyetlen alternatívája a hajléktalanság.

Látható ugyanakkor, hogy a belga állami tervezés hosszú idő óta különös figyelemmel segíti az egyedülálló, gyerekes nőket, s nemcsak a szociális juttatások révén, de a szociális lakáshoz jutás terén is. Ugyanakkor a vizsgálat elmarasztalja a hajléktalan-szolgáltatás rendszerét, mondván igen kevesen veszik igénybe a rászorulókat, mert az intézményrendszer nem segíti hathatósan a nők gazdasági függetlenségének megszerzését, s így ők visszakényszerülnek a partnerük vezérelte, függő helyzetükbe (De Decker, 2001).

Luxemburg: munkakedv nélküli háziasszonyok

Azt gondolhatnánk, hogy egy olyan kis országban, mint amilyen Luxemburg, a nők helyzete és a hajléktalanság nem okozhat gondot.

Foglalkoztatás

A női munkavállalók száma Luxemburgban igen alacsony: 1988-ban a nők 34 százaléka, 1999-ben 37 százaléka volt alkalmazott. (European Commission, 2001) 1996-ban a 15–64 év közötti nők 46,7 százaléka vett részt a munkaerőpiacon, ugyanez a szám Franciaországban 78,5 százalékos, az Unió arány pedig 70,5 százalék volt (Eurostat, 1996).

A luxemburgi nők ugyanis nem vágnak különösebben az otthonukon kívüli munkára, sem pedig arra, hogy visszatérjenek a gyerekszülés után. A kutatók a jelenség okát egyrészt a gyermekintézmények hiányában látják, másrészt pedig abban, hogy a nőknek alacsony az iskolázottságuk, szakképzetlenek és így kevesebb a munkakedvük. Úgy tűnik, a

TANULMÁNYOK

luxemburgi nők számára a házasság fontosabb, mint a munkavállalás. A 25 és 49 közötti hajadonok 82,5 százaléka dolgozik, mígnem az azonos korú házasoknak csak a 49,2 százaléka. Az özvegyek közül 75,1 százalék vállal munkát. Az adatok szerint Luxemburgban az olló a házas és a hajadonok részvétele között a legszélesebb a munkaerőpiacon, míg az EU-ban a házas nők 65,9 százaléka munkavállaló, a hajadonok aránya 81,5 százalék, az özvegyeké 77,2 százalék (Pels, 2001).

Lakáshelyzet

A nők függetlenedésének a luxemburgi lakás piac sem kedvez. Igen kevés az alacsony árfekvésű lakás, különösen a szociális lakások száma alacsony. A statisztikák szerint évente ezren vannak várólistán, ráadásul az egyszülős családoknak sincs előnyük. Az amúgy is magas díjú magánbérleményekben 2–3 havi bért előre kell kifizetni, ami nyilvánvalóan sokak számára megoldhatatlan (Pels, 2001).

Hajléktalanok

A hajléktalanokról Luxemburgban sincs teljes körű, hivatalos statisztika. 1996-ban zajlott le az első felmérés, amely 16, hajléktalanokat segítő intézmény adatait elemzi. Ennek során 343 hajléktalant kérdeztek meg (160 nőt és 183 férfit) (Edgar–Doherty–Meert, 2003, Pels, 2001). A 2002-ben végzett összeszámlálás lényeges növekedést jelez: a hajléktalanszállásokon megjelentek száma 1118 fő volt, 182 nő 225 gyerekkel, és további 944 fő az ún támogatott lakásokban élt (217 nő 235 gyerekkel) (Edgar–Doherty–Meert, 2003).

Az 1996-os vizsgálat (Pels, 2001) megállapításai szerint a nők 69 százaléka 21 és 40 év közötti, hajléktalanná válásuk legfőbb oka családi és partnerkapcsolatuk válsága. A hajléktalan nők 45 százaléka egyedülálló, 35 százaléka férjes, a többi elvált vagy különélő. Kétharmaduknak egy vagy több gyereke is van, s főként miattuk keresik fel a hajléktalanszállásokat. A kérdezettek felének nincs munkája, csak 25 százalékuk dolgozó, a többiek szociális juttatásokból élnek.

A luxemburgi hajléktalan nők számára, saját bevallásuk szerint, a legfontosabb a gazdasági, anyagi függetlenség megteremtése, amelynek fontos mutatója a munkához jutás. A „se pénz, se munka, fogalmam sincs, hova fordulhatok” kilátástalansága vezet a hajléktalanszolgálathoz, de sok esetben az utcára. A legtöbb nő számára a munkához szükséges iskolázottság, képesítés is hiányzik, még az alkalmi munkából élők sem keresnek annyit, ami a lakásbérletéhez és a gyerekgondozás megfizetéséhez kell (Pels, 2001).

Megoldások

A luxemburgi szociális kormányzat koherens szociális, családi és adózási szisztéma kidolgozását javasolta, amely a munkaidő megszervezésével együtt segítené a nők tanulását és álláshoz juttatását. Ugyanakkor a hajléktalanellátás bővítését is szükségesnek tartják. 1998-ban 346 nő 390 gyerekkel együtt kapott hajléktalanelhelyezést, miközben 283 kérelmet helyhiány miatt vissza kellett utasítaniuk (Pels, 2001).

A luxemburgi nők erősen függnek családjuktól, partnerüktől. Különösen a nem dolgozó, egyedülálló nők és a háziasszonyok élnek erős függésben – esetükben nagyobb a hajléktalanság kockázata. A hajléktalan nőknek elmondásaik alapján van egyéni túlélési tervük, de azt maguk is időigényesnek és nehezen megvalósíthatónak tartják. Munkát és lakást szeretnének, és lehetőleg úgy, hogy elkerüljék a szervezetektől, a szociális intézményektől való függést, ahogyan a családi, partneri kiszolgáltatottságtól is szabadulni szeretnének (Pels, 2001).

Egyesült Királyság: egyedülálló anyák, támogatás egyformán, nem egyenlően

Számok, adatok

Nagy-Britanniában a 2003-as statisztikák a hajléktalanok számát Angliában 269 940, Skóciában 50 917, Walesben 13 982, É-Írországból 16 426 főre becsülik (Edgar–Doherty–Meert, 2003). 1996–1997-ben hozzávetően 36 ezer olyan nőt tartottak nyilván, akik felkeresték a hajléktalanellátás intézményeit, közülük kb. 21 ezer nevezhető tartósan hajléktalannak. Ők menhelyeken vagy fapados szállásokon éltek (Jones, 1999). Az összehasonlító vizsgálatok azt mutatják, hogy az Egyesült Királyságban 1972 és 1991 között a fiatalabb nők egyre nagyobb számban veszik igénybe a hajléktalanellátást (a 30 év alattiak aránya 24 százalékról 67 százalékra emelkedett ez idő alatt). Az idős, 75 év feletti hajléktalan nők 21 százaléka, míg a férfiak között e korosztálynak mindössze az 5 százaléka keresi fel a segítő intézményeket. Az éjszakai szállásokat a nők az erőszaktól való félelmük miatt elkerülik. A nők inkább barátaik, ismerőseik körében keresnek alkalmi szállást, így igen magas a rejtett hajléktalanság (Aldridge, 2001).

A hajléktalanság okai

A vizsgálatok a nők hajléktalanná válásának egyik legfőbb okát a szigetországban a családon belüli erőszakban látják. A Women's Aid felmérése szerint 1995-ben 20 000 nő vesztette el az otthonát az erőszak miatt (Shelter, 1999; Hagen, 1996).

Az 1999-ben végzett, mélyinterjúkkal bővített felmérés adatai azt mutatták, hogy a 30 feletti nők hajléktalanná válásuk okaként a családon

TANULMÁNYOK

belüli erőszakot jelölték meg, míg a fiatalabbak a családi kapcsolataik romlását leginkább a mostoha szülők jelenlétében látták (Jones, 1999).

Az okok között számos egyéni jellegű tényező is szerepel, például az öregség. Az idős nők a gyerekekhez költözés stresszét említették, sokan közülük ápolásra szorulnak, s tudják, hogy ha gondozásuk véget ér, hajléktalanokká lesznek (Aldridge, 2001).

Külön csoportot alkotnak a börtönből szabadulók⁶. A börtönviselt nők nemcsak kapcsolataikat, de legtöbbször tulajdonukat is elveszítik a büntetés letöltése alatt. Míg a férfiak sokkal inkább számíthatnak szabadulásakor családjukra, a nőkre, a nők döntő többségét nem várják vissza a családban. A nők ezért inkább a börtönben maradnának, mint hogy hajléktalanokká váljanak (Webb, 1994). A felmérésekben a rejtett hajléktalanságot sokkal magasabbra becsülik a nők, mint a férfiak körében. Az okok között első helyen a sebezhetőségük, védtelenségük áll.

Komoly gondot okoz azoknak a nőknek a kiszolgáltatottsága is, akik a lakhatás és élelmezés fejében ápolják a családtagokat, de ugyancsak kockázatos, ha ők maguk szorulnak ápolásra. Nem jelennek meg a statisztikákban a konfliktusos párkapcsolatban élő, háztartásbeli, kereset nélküli nők, és az egyéb okok miatt ismerősöknél, barátoknál ideiglenesen lakók. A rejtett hajléktalanság mértékét a lakásigénylések alapján kísérlék megbecsülni például Skóciában, ahol 1994-ben 8500 egyedülálló nő szerepelt várakozási listán (Webb, 1994; Fitzpatrick–Kemp–Klinker, 2000).

Hajléktalan nők Londonban (Belcher-Field, 2001)

A brit fővárosban 1995-ben 106 ezer egyedülálló hajléktalant regisztráltak, a nők száma azonban nem ismert. Az összeírások főként a fapados szállások és a menhelyek lakóira vonatkoznak. Ezek alapján 1999–2000-ben 600 nő és 3736 férfi jelent meg a fapados éjszakai szállásokon. A fiatal, 18 év alatti nők aránya (9%) magasabb, mint a férfiaké (1%), hasonló a kép a 25 év alattiak esetében is (nők 27 százalék, férfiak 14 százalék). A vizsgálat szerint a nők sokkal inkább küzdenek mentális-egészségi gondokkal, több közöttük a drogfogyasztó és az alkoholista. A mentális és az alkoholproblémáktól a nők 12 százaléka, a férfiak 6 százaléka szenved. A hajléktalan nőkre jellemző, hogy családi kapcsolataik megtörése miatt válnak hajléktalanná, párjuk halála vagy a válás után nem képesek a lakásukat fenntartani. A számítások szerint a gyerekes anyák kb. heti 20 fonttal, különváló férjek 10 fonttal kevesebb bevételhez jutnak a válás után.

⁶ A börtönben lévő nők száma a szigetországban 1991 és 2001 között megduplázódott, 2000 és 2001 között 12 százalékkal növekedett, míg a férfi lakóké sokkal alacsonyabb mértékben, 2 százalékkal. A nők többsége (66%) anya, 16 éven aluli gyerekkel, közel fele fizikai és szexuális erőszak áldozata volt, és többségük mentálisan sérült (HM. Chief Inspector of Prisons, Thematic Review, 1997 és Stationery Officer, 2003).

Megoldások

A szociális védelem szempontjából a kutatók az Egyesült Királyságot az ún. liberális jóléti modellhez sorolják (liberal-residue), ahol az azonosság (sameness) fontosabb, mint az egyenlőség (Espig-Andersen, 1990), Mairhuber, 2001). A fizetett munkától való azonos függőség és azonos lehetőségek a meghatározóak. A rendszerből adódó hátrányokat például a gyerekes anyák esetében a szociális támogatásoknak kell biztosítaniuk. A szigetországban a nők részvétele a munkapiacra emelkedő tendenciát mutat (40 százalék felett), de főként az alacsonyabb státusú részfoglalkozások keretében, és a nők bére itt is alacsonyabb (EAPN, 2001). A juttatások a nukleáris családot preferálják. Az egyedülálló anyák támogatása igen alacsony, pedig a családok egynegyede egyszülős, s ezek 90 százalékában nő a családfenntartó, ráadásul többségük valamelyik etnikai csoporthoz tartozik. Az egyszülős családok közel fele az átlagjövedelem alatt él. Itt is a nők szakítják meg munkájukat a gyerekek vagy a családtagokról való gondoskodás miatt, s válnak függővé a családfőtől vagy a segélyektől.

A brit kormány 1997-től különféle módokon igyekezett támogatni az egyszülős családokat. A New Deal for Lone Parents keretében a munkához jutást és a gyerekfelügyelet segítségét célozták meg. A szakértők szerint azonban ez a nők többsége számára az alacsony fizetések és a magas gyerekintézményi árak mellett nem volt reális elképzelés (EAPN, 2001). A társadalmi sztereotípiák a nőt az otthonhoz kötik, ezért a nők igen nehezen szakadnak el családjuktól, s inkább túrik az erőszakot és a szegénységet, mintsem vállalják a hajléktalansággal járó kiszolgáltatottságot és stigmát (Aldridge, 2001).

Az Ír Köztársaság: a függetlenedés hátrányai, a változás ára

Számok, adatok

Az ír felmérések szerint a lakással nem rendelkezők száma 1996 és 1999 között csaknem megduplázódott: 2947-ről 5234-re emelkedett. Ezen belül 26,7 százalék a felnőtt nő és 27 százalék a gyerek (O'Sullivan-Higgins, 2001). Az első, hajléktalan nőkkel foglalkozó vizsgálat 1985-ben Dublinban 384 főt regisztrált különböző menhelyeken, ugyanakkor a rejtett hajléktalanságot annak alapján feltételezték, hogy a lakásigénylési listákon 9000 nő várakozott, akik nem menhelyeken, szállókon éltek, hanem feltételezhetően rokonoknál, ismerősöknél.

Jellemzők

Az 1999-es vizsgálat két jól elkülöníthető csoportot ír le. Egyrészt az önkormányzatok kezelésében lévő intézményeknél és a lakásigénylési listákon szereplőket, akik gyerekestől vagy egyedül, lakáshelyzetük megoldatlansága miatt keresik a hajléktalanellátást (65 százalék nő, 14 szá-

zalék férfi). Másrészt a főleg férfiakkól álló csoportot, amely a napi ellátásból részesül, vagy menhelyen él (94 százalék férfi, 6 százalék nő). A hajléktalanellátást igénybe vevők 44 százaléka 25 év alatti nő. A vizsgálatok szerint a férfiak sokkal hosszabb időt (5 év feletti időtartamot) töltenek hajléktalanságban, szemben a nőkkel, akik épp hogy heteket tartózkodnak fapados helyeken vagy más szállásokon; átlagban fél-egy év alatt a többségük kikerül a hajléktalanságból. A férfiak sokkal inkább használják a fapadosellátást, a nők a kényelmesebb és biztonságosabb menedékeket keresik (O'Sullivan-Higgins, 2001).

Okok

A hajléktalanná válás kockázatának növekedését a kutatók elsősorban a megváltozott gazdasági-társadalmi helyzettel indokolják (Nolan, 1999). A konzervatív, katolikus Írországban a társadalom alapja az egykeresős férfi vezette háztartás, a hierarchikus család, amelyben a nők és a gyermekek függő helyzetben vannak. A gazdasági prosperitás következtében a munkaerőpiac igényelte a nők munkáját, megnövekedett a részfoglalkozásuk száma, ugyanakkor csökkent a házasságon belüli születéseké, emelkedett a válásoké. Nőtt az egyedülállók és az együttélők létszáma. A gazdaság erősödését az egyenlőtlenségek növekedése kísérte. A nők munkába állásával együtt nem fejlődött azonos ütemben a gyermekintézmények rendszere, az adózás és szociális rendszer sem követte megfelelő mértékben a nők helyzetének változását (Nolan, 1999).

A szegénység kockázata a kétszülős gyermekes családoknál számottevően csökkent a kilencvenes években, de nőtt az egyfős, a nyugdíjas és a női családfővel rendelkező háztartásokban. Az egyedülálló nők körében 1987 és 1994 között 4 százalékról 24 százalékra emelkedett a szegények száma, ugyanez történt az egyedülálló anyák esetében is (17 százalékról 32 százalékra; Nolan-Watson, 1999).

A hajléktalan nők társadalmi megítélése Írországban is negatív. A nők helye nemcsak az ideológiában, de a gyakorlatban is otthon van. Különösen érényes ez a családon belüli erőszak elől az otthonukból elmenekülőkre, akiket a közvélemény züllöttnek, deviánsnak tart. Ugyanakkor mindennek ellenkezőjét erősítik a nővédő szervezetek. Ezek szolidaritást és támogatást remélve a hajléktalan nőket függésben lévő, gyenge, megfélemlített embereknek mutatják be. Ugyanakkor a kutatók szerint a hajléktalan nők gyorsan megtanulják, hogy ha rövid idő alatt jobb körülményeket akarnak maguknak, akkor szerénynek, kiszolgáltatottnak, szerencsétlennek kell mutatkozniuk, és ez nem segíti az alaphelyzetük megváltoztatását, amit a hajléktalan férfiak sorsa is bizonyíthat (Passaro, 1996).

Írországban a családon belüli erőszak a rendőrségi jelentések alapján 1998-ra az 1997-hez képest 102 százalékkal nőtt, ami 8448 esetet jelentett. A feljelentett elkövetők 91 százaléka férfi volt, a feljelentők 90 százaléka nő. Mindehhez 13 menedékhely áll rendelkezésre az áldozatok befogadásához. Ezeket jobbára jótékonyági szervezetek kezelik (Passaro, 1996, O'Sullivan-Higgins, 2001)

A drog komoly szerepet játszik az ír hajléktalanságban. A drogosok 63 százaléka hajléktalan is, 38 százalékuk nő, akiknek átlagéletkora alacsonyabb, mint a férfiaké (18,4 év a nőké, 19,6 év a férfiaké). Az általános tendenciával szemben a drogos hajléktalan lányok hosszabb ideig maradnak hajléktalanok, mint a férfiak (Carlson, 1990).

Megoldások

Az ír hajléktalanvizsgálatok szerint a nők korábban válnak hajléktalannokká, de sokkal sikeresebbek helyzetük megoldásában. Az ír családi szerkezet miatt igen magasra becsülik a rejtett hajléktalanságot a nők körében, amilyen a gazdasági függetlenség, a lakáshoz jutás megalapozásával próbálnak segíteni. Meggyőződésük, hogy az egykeresős, férfira épülő háztartás-struktúra az erőszak révén gyakran vezet hajléktalansághoz, a családi állapot, a gyerekek léte viszont könnyebben juttatja a hajléktalan nőket újra lakáshoz (O'Sullivan-Higgins, 2001).

Franciaország: nők gyerekekkel és egyedül a hajléktalanságban

A francia hajléktalanok becsült száma 2003-ban 261 ezer fő körül volt (Maurel, 2003). A hajléktalan nőkről ismert statisztikai adatok azonban igen bizonytalanok: a tanulmányok részterületekről – főként hajléktalan szervezetektől – szerzik az információkat, s rész kérdésekkel foglalkoznak. Leginkább az ellátásról adnak képet, s kevésbé a hajléktalanok valós szükségleteiről. Az azonban megállapítható, hogy a hajléktalanellátás használóinak 20–23 százaléka nő, akik többségükben fiatalabbak, mint a férfiak (Tartinville, 2000).

Kockázatok és jellemzők

A francia kutatók szerint a nők hajléktalanságában szerepet játszik alacsonyabb gazdasági aktivitásuk, a magasabb munkanélküliség, az alacsonyabb jövedelem. A francia dolgozó nők 30 százaléka részfoglalkozású, szemben a férfiak 5 százalékaival, de a nőknek közel a fele szívesebben dolgozna teljes foglalkozásban, ha volna rá lehetősége. Ezt azonban az alacsonyabb iskolázottság, a szakképzettség hiánya és gyerek gondozási kötelezettség is megakadályozza. Franciaországban az elmúlt tíz évben folyamatosan csökkent a háziasszonyok száma.

Változás a családi állapotban

1990-ben a friss párkapcsolatok 87 százaléka együttélés volt, míg húsz évvel azelőtt ez az arány csak 20 százalék. Az együttélések törékenyeb-

bek, a gyerek nélküli kapcsolat tízszer gyorsabban bomlik fel, a gyerekekkel bővült együttélés ötször gyorsabban, mint a házasságokban élőknél. Az egyszülős háztartásoknak nemcsak a száma nő, de ezen belül a női családfelek száma is nagyobb lett: 85 százalék, akiknek közel 20 százaléka a szegénységi határ alatt él (Tartinville, 2000).

Gyerekekkel és egyedül

A francia vizsgálatok megállapításai szerint igen nagy különbség van a hajléktalan gyerekes anyák és az egyedülálló nők támogatottsága és megítélése között. A hajléktalan nőket Franciaországban alapjában véve áldozatoknak tekintik, a női szerepről alkotott sztereotípiák bizonyos védelmet, együttérzést biztosítanak a nők számára, ami nem mondható el a férfiak esetében. Mindennek kézzelfogható bizonyítéka, hogy a szociális lakáshoz sokkal hamarabb jutnak hozzá a hajléktalan gyerekes anyák, miközben az egyedülálló hajléktalan férfiak számára ez szinte lehetetlen. Hasonlóképpen hátrányos helyzetben vannak az egyedülálló nők, akiket különcnek, alkoholistának, agresszívnek és helyzetükért felelősnek bélyegez a közvélemény. A legmegvetettebbek azonban a gyerekeiktől külön élő hajléktalan anyák. A hajléktalanellátás nem képes valamennyi gyerekes nő számára segítséget nyújtani, és ezzel maga is hozzájárul a családok széteséséhez. Ugyanakkor néhányan a sajátjukénál biztonságosabb, kényelmesebb ellátást találtak a gyerekeiknek. A kutatók megfigyelése szerint a gyerekek léte ugyanakkor motiválja az anyákat abban, hogy minél hatékonyabban vegyenek részt a képzési programokban, keressenek munkát vagy kezeltesék betegségeiket, s ennek révén gyorsabban kikerülhetnek a hajléktalanságból.

Megoldások

Elmondható, hogy a gyerekek léte választóvonal a hajléktalan egyedülálló nők és a hajléktalan anyák között. A francia hajléktalanellátási rendszer általában elkülöníti a hajléktalan férfiakat és nőket, a párok számára együttes szolgáltató központokat szinte kivétel nélkül a gyerekes családok számára tartják fenn, és ezek rendkívül ritkák. A nők a partnerükkel együtt éppen ezért nem szívesen veszik igénybe a közös hajléktalanszállásokat, mert félnek az erőszaktól, a kiszolgáltatottságtól és emellett a magánéletük nyilvánossá tételétől is. Ugyanakkor a nők számára fenntartott létesítményekben tiltják a partnerkapcsolatot, és a családok számára sem biztosított a szeparált családi tér.

A hajléktalan nőkkel készült interjúkból kitűnik, hogy a nők maguk sem képesek elszakadni a nők számára kötelezőnek tartott, tanult szerepektől. A gyerek és a partner jelenléte jelenti számukra a társadalmi elfogadottságot, s ettől a képtől még hajléktalanságukban sem kívánnak eltérni. A segítő szervezetek támogatják a sztereotípiák továbbélését, még abban is, hogy a nők számára inkább lelki gondozást nyújtanak, a férfiakat viszont a munkaalkalmak megtalálásában segítik. A hajléktalan nő

anyaként esélyesebb a jobb szállásra, segélyre, támogatásra, ugyanakkor kisebb a lehetősége a munkavégzésre, amiben a gyerek léte akadályozza. A francia elemzések a női hajléktalanság okát a női szerepelvárások és a nők egyéni szocializációjának ellentmondásaiban látják. Véleményük szerint a társadalom a nőket feleségként és anyaként részesíti előnyben, és ha megszakad családi kapcsolatuk, gyakran válnak hajléktalanokká. A nők számára a család, a gyerek fontossága gyakran kerül szembe a munkavállalás lehetőségével, ami a hajléktalanná válás okaiban is tükröződik: a férfiak leggyakrabban a munkájuk elvesztése miatt, a nők inkább családi konfliktusok következtében válnak hajléktalanokká (Mina-Coulle-Tartinville, 2001).

Németország: alapos felmérés, öntudatosság a hajléktalanságban

Az 1999-ben végzett országos felmérés a hajléktalan nők számát⁷ (Enders-Dräger, 2001) 160 000 főre becsülte. A mérések szerint az összes hajléktalanok 30 százaléka nő. A kutatás 450 fős mintán közelebbi vizsgálatot végzett, és a hajléktalan nők körében három csoportot állapított meg:

1. A látható, nyilvánosan, köztereken, utcán, fapados szállásokon élő hajléktalan nőket, akik a hajléktalangozók számára elérhető kisebbet jelentenek.⁸

2. A rejtett hajléktalanok alkotják a többséget, ők az időszakonként szállásokon, alkalmi menedékeken lakók, akik addig tagadják teljes hajléktalanságukat, amíg csak lehet. A titkolt hajléktalanság következményeként kívül rekednek a segítő rendszereken. Rendre elkerülik a közös szállásokat, mert félnek az erőszaktól, s amikor újra láthatóvá válnak és megjelennek az utcákon, már súlyos egészségügyi problémákkal küszködnek.

3. A látens hajléktalanok csoportja önálló jogú lakással nem rendelkezik, ők a veszélyesnek mondott, erőszakos légkörben élő nők.

A felmérés szerint a megkérdezettek 31 százaléka bizonytalan lakáskörülmények között él, 30 százaléka szállásokon, 55 százaléka nem fejezte be az iskoláit, 45 százalék regisztrált munkanélküli. Nagy részük egészségügyi problémákkal küzd, drog- és alkoholfüggők, mentálisan sérültek. Hajléktalanná válásuk oka elsősorban családi és partnerkapcsolatuk bomlása. A megkérdezettek fele családon belüli erőszakra is beszámolt, de a legalapvetőbb és leggyakoribb tényező a szegénység és a munkanélküliség volt. Minden problémájuk ellenére a vizsgált nők nem érez-

⁷ Németországban sincs országos, rendszeres statisztika a hajléktalanok számának alakulásáról. A 2003-ban készült nemzetközi statisztikai összegzés szerint a hajléktalanok száma a 2000 évihez képest 20 százalékkal csökkent (Edgar-Doherty-Meert, 2003), a hajléktalanok száma Németországban ezek szerint 370–450 ezer között mozog.

⁸ 24 ezer főre becsüli az utcán élő hajléktalanok számát 2000-ben, amelyből 2500 fő a nő, Jürgen Malyssek, az egyik hajléktalanokkal foglalkozó szervezet vezetője és a téma kutatója. www.goethe.de/kug/ges/soz/thm/en26427_pr.htm.

TANULMÁNYOK

ték áldozatnak magukat, nehézségeiket átmenetinek tartották, amin szeretnénk segítséggel hamar túljutnak. Felesősnek érezték magukat a családjukért, főként a szülőkért és a gyerekekért, de függetlenségre törekedtek, nemcsak partnerüktől, de a szociális intézményektől is. Az bizonyított, hogy a hajléktalan nők sokkal sikeresebben és hatékonyabban keresik helyzetük normalizálását, mint a férfiak. Elsősorban munkát és lakást szeretnének, s ehhez a német kormányzati stratégia lehetőséget is ajánl: a 390, hajléktalanokat fogadó intézményben a hajléktalanok segítése a munkakeresésre és a különféle képzésekre is koncentrálnak. A szakértők véleménye szerint a hajléktalan nőknek sokféle speciális igényük van, a felkínált támogatásnak ezt kell tükröznie.

Ausztria: a kiszolgáltatott nő

Ausztriában 2000-ben mérték fel valamennyi, a hajléktalanokkal foglalkozó intézmény helyzetét, ennek alapján kb. 12 500 főt írtak össze, amelyeknek 17 százaléka nő, kb. 2200 fő (Novak-Schoibl, 2001)⁹.

Kockázatok

Ausztriában a nők nagy része szintén az alacsony fizetésűek közé tartozik, körükben magasabb a munkanélküliség. A támogatások a családra szabottak, ugyanakkor a válások száma igen magas (40%). A családok 15 százaléka egyszülős és egykeresős, a gyermekintézmények hiánya nem kedvez a nők munkavállalásának, akik a gyerek születésekor megszakítják munkájukat, s nemigen kerülnek vissza a munkaerőpiacra.

Okok, jellemzők

Akár a többi európai országban, a nők körében Ausztriában is igen magasra becsülik a rejtett hajléktalanságot. A kutatás két fő okot állapított meg:

Az első csoportba azok a nők tartoznak, akiken igen nehéz segíteni, akik a hirtelen családbomlások, kapcsolatbeli változások női áldozatai. Többségük háziasszony volt. A tradicionális női szerepben élő nő hirtelen teljes egzisztenciális törést él át, lakás nélkül marad, a munkavállaláshoz nincs képzése, társadalmi státusa, a kilátásai romlottak, s mindez a hajléktalansághoz vezet.

A hajléktalan nők másik része az alacsony iskolai végzettségű, mindig is instabil körülmények között élő, személyes kapcsolataiban is kiszolgáltatott, szegény rétegek tagja. Közöttük több a szenvedélyfüggő, a pros-

⁹ A 2003 évi európai hajléktalanokat felmérő statisztika szerint közel 83 ezer főt lehet hajléktalannak tekinteni az adott évben Ausztriában, amely szám tartalmazza a kilakoltatásra várókat, ismerősöknél lakókat, és a hajléktalanellátásban jelentkezőket is (Edgar-Doherty-Meert, 2003).

titúciót választók száma. A hajléktalan nők Ausztriában is átmeneti állapotnak tekintik helyzetüket, s akár prostituáltként is igyekeznek visszaszerezni az anyagi biztonságukat.

A kutatók felhívják a figyelmet a személyes okokra a hajléktalanság kialakulásában, a női szerep szocializációjának hibáira, az alacsony tűrőképességre, a gyenge és ritka támogató baráti, családi, szomszédi kapcsolatok hiányára.

A tradicionális női szerephez, a házias nő és feleség képéhez gyengén fejlett személyes autonómia társul, ami a nőket hosszú ideig megtartja a konfliktusos kapcsolatokban.

Megoldások

A kutatás kimutatta, hogy a nők sokkal többféle gonddal küzdenek hajléktalanságukban, mint a férfiak, ráadásul félnek a szállásokon az erőszaktól és a társadalmi megbélyegzettségtől is. A hajléktalan nők a bűntudat, a szégyen miatt nem fordulnak segítségért a hajléktalanellátás szervezeteihez, önálló túlélési stratégiáik pedig hiányoznak. A hajléktalanság megelőzését a nők körében a szükségletre koncentrált szociális biztonság kiépítésében látják, valamint a különféle segítőszervezetek koordinált működésének erősítésében (Novak–Schoib, 2001).

Olaszország: gyökértelen, bevándorló nők

A hajléktalanok felmérése Itáliában sem rendszeres és nem országos. A felmérések csak az állandó lakóhely nélkülieket regisztrálják, s őket 9–10 ezer főre becsülték 1999-ben (Tosi, 1999). A 2003-as statisztika szerint ez a szám 11 és 17 ezer között van (Edgar–Doherty–Meert, 2003). A számok közötti különbség nemcsak a statisztikák és definíciók különbségéből adódik. A rejtett hajléktalanság az olasz nők körében is növekszik, a fiatal drogfüggők, a mentálisan sérültek és a bevándorlók között a legmagasabb, és állandó növekedést mutat (Tosi, 2001).¹⁰

Az olasz nők a hajléktalanok 13–16 százalékát teszik ki, s az elemzések szerint a családi kötelek lazulása, a kölcsönös kapcsolat rendszerének gyengülése növeli a látható és a láthatatlan hajléktalanságot a nők körében. Az okok között a családbomlás, az erőszak és az egyedülálló gyermekes nők számának növekedése a meghatározó (Tosi, 2001).

Az olasz vizsgálatok azonban jobbra a bevándorlók körére koncentrálnak (Tosi–Ranci, 1999; Tosi, 2001). 1999-ben a legális bevándorlók (508 ezer fő) 46,6 százaléka nő volt, akik családi okok vagy a jobb munkalehetőségek reménye miatt érkeztek az országba. Úgy tűnik, a nők munkavállalási lehetősége jobb, mint a férfiaké, takarítóként, háztartási alkal-

10 A 2003. évi statisztikában (Edgar–Doherty–Meert, 2003) feltüntetett adatokat bírálja az olasz hajléktalanok szövetsége (FIOpsd), számításai közel 60 ezer hajléktalant mutatnak / www.feantsa.org/obs/transnational_reports/stats_review_2003/stats_italy_en.doc +home

mazottként vagy idősek ápolójaként hamarabb integrálódnak, jobban ille-
lenek a tradicionális olasz családszerkezetbe. Kevésbé vannak kitéve krimi-
nális támadásoknak, környezetük jobban ismeri, és ezzel védi is őket.
Ugyanakkor sokkal nehezebben kapnak állandó, legális munkát, mert
ehhez hiányzik az iskolázottságuk, a nyelvismeretük. Többségük már a
hazájában elvált vagy egyedül maradt, sokuk gyerekestül érkezik. Igen
gyakran drogfüggés és alkoholprobléma is társul a teljes nincstelenség-
gükhöz.

Az állami segítségadás igen körülményes, hiányzanak a jogi garanciák
is, a bevándorló nőknek tartózkodási engedélyt, munkavállalási lehető-
séget kell szerezniük ahhoz, hogy lakáshoz juthassanak (Tosi, 2001).

Görögország: idős nők, akik hajléktalanok a saját otthonukban

A kutatások azt mutatják, hogy a görög nők helyzete még ma is igen
tradicionálisnak mondható, bár a nők ma már jogilag, iskolázottságban,
foglalkozásválasztásban egyenlőek, és a tulajdonjoguk is teljes, ez azon-
ban, úgy tűnik, nem hozta közelebb a két nem társadalmi egyenlőségét.
A nők korántsem képesek élni a jogaikkal.

Kockázatok, adatok

A görög nők foglalkoztatásban való részvétele igen alacsony. Az 1994-es
statisztikák szerint a munkaképes korú nők aránya 52,5 százalék, ugyan-
akkor mindössze 39,2 százalékuk dolgozik. Az átlag munkanélküliségi
ráta 60,7 százalék, de a nők hosszú távú munkanélkülisége 67,2 százalé-
kos, míg a férfiaké 36,4 százalék (Sapounakis-Gamagari, 2001).

A mediterrán ország hajléktalanjait 10 ezerre becsülik, s ebbe nem
tartoznak bele a bevándorlók (50 ezer fő), az állandó lakhely nélküli 50
ezer fős cigány népesség tagjai, a 10 ezres létszámú földrengéskárosultak
csoportja és a rejtett hajléktalanok sem. Az összes hajléktalanokon belül
35–40 százalékra becsülik a nők arányát (Sapounakis, 2003).

A hajléktalanság okai

A görög nők hajléktalansági kockázata az idős nők körében a legna-
gyobb. Az egyedül élő, 30 évnél régebbi, saját házzal rendelkező, igen
rossz kondíciók között élő özvegyek vagy elváltak teszik ki a csoport
több mint 80 százalékát. A nők fele iskolázatlan, bevételük minimális,
családi segítségből tartják fenn magukat. Görögországban az elvált nők
volt férjük halála után annak nyugdíjából nem részesednek (Sapouna-
kisz-Gamagari, 2001).

Az egyszülős családok a görög népesség 5 százalékát alkotják, több-
ségüket nők vezetik. Bár ezek a családok komoly állami támogatást kap-

nak, ez azonban nem fedezi a növekvő lakásárakat, és különösen nehéz a gyerekek melletti munkavállalás.

A családon belüli erőszakot elszenvedett nők megbélyegzése általános, és ez főként az alacsonyabb társadalmi rétegekben okoz különösen nehéz problémát. A görög nő a család összetartója. A férfi a bevételekért, a nő a gyerekekért és a háztartás menetéért felelős. Ezeknek a nőknek nincs hová menniük, se pénzük, se iskolájuk, ezért leginkább hajléktalanok az otthonukban (Chatzifotiou–Dobash, 2001).

Megoldások

Mindennek ellenére 1970 óta erőteljesen fejlődik a görög nők egyenjogúsítása. A dél-európai többgenerációs családi rendszer azonban igen lassan változik, ami egyfelől védelmet nyújtott a nőknek a szegénység és a hajléktalanság ellen, ugyanakkor több szinten is gátolta a nők önállósodását. A speciális görög hozományrendszer sem segítette elő a nők felszabadulását. A ház a nő családjához tartozott, a női hozomány részét képezte, és továbbadományozódott. A nő a házhoz tartozott, nem vállalt munkát, legfeljebb a családi vállalkozásból vette ki a részét, de ezt minden külön fizetség nélkül tette, s mindemellett nevelte a gyerekeket. A nők iskolai végzettsége ezért igen alacsony, munkatapasztalatuk, képzettségük úgyszintén az, így önálló életvitelre szinte nincs lehetőségük. A családi szolidaritás, a párok közös felelőssége a hozományból következően csökkentette a hajléktalanság kockázatát. 1980-ban jogilag megszűnt a női hozomány rendszere, ami azonban az idős nők kiszolgáltatottságához vezetett. Rajtuk aligha segít az öregek otthonának intézménye. Tervek fogalmazódtak meg az elvált házastárs nyugdíjából való részesedés juttatására is.

Az egyedülállók számára több lehetőséget biztosít az állam, különösen a munkahely és az otthonteremtés támogatásával.

Spanyolország: válás, védtelenség

A hajléktalanság fogalma Spanyolországban különbözik az Európában használatostól: csak a teljes vagy a majdnem teljes lakásnélküliséget jelenti (Cabrera, 2001). Abban azonban hasonlatos a legtöbb EU-országhoz, hogy a hajléktalanok számáról és helyzetéről teljes körű, rendszeres, országos felmérésekkel nem rendelkeznek, így itt is csak becsülni lehet a számukat. A legfrissebb becslések szerint 30 ezerre tehető a létszám (Cabrera, 2003).

A hajléktalan nők számát a hajléktalanszolgáltatás keretében megjelent nők alapján ítélik meg. A napi 8500 fő hajléktalanból kb. 2000–2500 fő lehet a nők száma. A vizsgálatok leszögezik, hogy a statisztikákban a családon belüli erőszak áldozatai és az egyedülálló nők szinte egyáltalán nem szerepelnek (Cabrera, 2001).

Okok, kockázatok

Az elmúlt 25 évben a spanyol családszerkezet a világ többi részéhez hasonlóan lassan átalakul, s az okok sem különböznek az általános tendenciáktól.

A nők aktív részvétele a munkaerőpiacon maga után vonta a háziasszonyi szerep megítélését, a fiatal generáció pedig radikálisan szakított a hagyományos dél-európai nőszereppel. Mindennek következtében csökkent a népszaporulat (1960–1997 között 2,8-ról, 1,16-ra), és megnövekedett az egyedül élők száma. Az egyszülős háztartások 90 százalékának fenntartója nő, többségük a társadalom szegényebb rétegéhez tartozik (Cabrera, 2001).

A felmérés szerint 54 000 spanyol család él átlag alatti, gyenge minőségű, barlanglakásban vagy jogosulatlan lakásfoglalóként. A szegénység különösen kirívó néhány társadalmi csoport esetében, a bevándorlók (31 százaléka), a cigányok (43,9 százaléka) élnek a szegénységi határ alatt, míg az országos átlag 13,7 százalék. Abban az országban, ahol a saját tulajdonú lakások száma a legmagasabb Európában (85%), a szegények (27,6%) bérelt lakásban él.

Az EU tagországai közül Spanyolországban a legalacsonyabb a nők részvétele a munkaerőpiacon, míg az uniós átlag 1998-ban 45,9 százalék volt (Dániában 60 százalék, Spanyolországban 37 százalék).

A spanyol nők keresete a férfiakénak a kétharmadát teszi ki, a nők egyharmada részfoglalkozásban dolgozik.

Komoly gondot jelent a nők iskolázatlansága is. A spanyol analfabéták 72 százaléka nő, a statisztikák szerint kb. 3,5 millió nő nem juthat minőségi munkához alapismeretek hiányában (Cabrera, 2001). A spanyol nők tanulatlansága, kevés munkatapasztalata igen komoly, a hajléktalanság kockázatát előidéző tényező.

A nők szabadulási kísérleteit tükrözi a családon belüli erőszak társadalmi megjelenése. Egy 2000-ben végzett vizsgálat szerint a 18 év feletti nők 4,2 százaléka a megelőző évben orvosi kezelést igénylő bántalmazást szenvedett el (idézi Cabrera, 2001). Sok nő hagyja el otthonát a bántalmazások miatt, és lakást igényel.

A társadalmi megítélés a házasságban a férfi eltartóra épített háztartást preferálja, így a spanyol nők számára a házasság igen fontos, és ez egyben a függésüket is jelenti.

A válások számának növekedése a nőknek a családon belüli helyzetükkel való elégedetlenségét fejezi ki, bár a válás utáni meggyengült egzisztenciális helyzet gyakran vezet hajléktalansághoz. A vizsgálatok ugyan leszögezik, hogy a családbomlás mindkét felet szegényebbé teszi, de az alulképzett, a munka világában járatlan nők számára sokkal nagyobb hajléktalansági kockázatot jelent (Cabrera, 2001). A lakásbérlés vagy lakásfenntartás az alacsony jövedelmű, jobbára segélyekre számító gyerekes családban szinte kivihetetlen, még hitelre sem képesít.

Megoldások

A családmódel átalakulása, a többgenerációs családok szétesése komoly védelemtől fosztotta meg a spanyol nőket. Ahogy szűkül a család, úgy csökken a szolidaritás. Mindennek tudatában a spanyol állam a nők önálló életének segítségével próbálkozik, mégpedig a nők oktatásának szélesítésével és a munkalehetőségek biztosításával.

Portugália: átmeneti hajléktalanság, gyors alkalmazkodás

A portugál hajléktalanokról nem készült országos statisztika, az elemzések főként a főváros egy-egy menhelyén összegyűjtött adatokra támaszkodnak,¹¹ így általánosítható, mélyebb áttekintést a hajléktalan nők helyzetéről kevésbé nyújtanak.

Okok

A hajléktalanná válásban a portugál nők nem sokban különböznek a férfiaktól. A munkanélküliség, a családi okok és a megromlott egészségi állapot játszanak szerepet helyzetük kialakulásában. A hajléktalanság kockázata nemcsak az idős, beteg és egyedülálló nők körében magas, de a fiatal gyerekes nők körében is. A hajléktalan nők családi állapotának vizsgálata azt mutatja, hogy Lisszabonban 1017 hajléktalan nő 43 százaléka hajadon, 7 százaléka elvált 20 százaléka özvegy, 30 százaléka házas vagy együttélő (da Costa–Baptista, 2001; Edgar–Doherty–Merrett, 2003), amit a kutatók úgy értékelnek, hogy a házastársi konfliktusok, a családon belüli erőszak nem feltétlenül jár hajléktalansággal, legalábbis Portugáliában. A hajléktalan nők döntő többsége 40 év alatti, míg a férfiak fele 45 év feletti. Sokkal több férfi vállalja a fapados, napi ellátást adó hajléktalanellátást, a nők inkább fizetős szállón keresnek helyet maguknak. A nők rövidebb, átlag 9 hónapot töltenek hajléktalanságban, míg a férfiak körében 27 hónap az átlag. A nők fele gyerekekkel együtt kerül be a hajléktalanellátásba, míg a férfiak között elvétve sem akad gyerekkel érkező, és nagyon ritkán találkoznak a teljes családdal együtt élő hajléktalannal.

Megoldások

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a hajléktalan nőknek sokkal többérték az igényei helyzetük megoldásához. Komoly gondot jelent azonban a hajléktalanszolgálatok elszigeteltsége, szervezetlensége. A hajléktalan

¹¹ Sajnálatos módon sem a legújabb európai, országokra bontott hajléktalanokkal foglalkozó statisztikában (Edgar–Doherty–Meert, 2003), sem a női hajléktalanságot összegző munkában (da Costa–Baptista, 2001) nem találtam számszerű kimutatást a Portugáliában élő hajléktalanok összlétszámáról, így nem lehet tudni, hogy az utóbbiban hivatkozott 17 százalékos női hajléktalan minek a 17 százaléka (uo. 53. o.).

nők segítése ezért a szervezetektől sokkal speciálisabb szolgáltatásokat igényel, mint a férfiak ellátása. A férfiak számára a pénz és az étkezési utalvány, a rövid távú napi célok jelentik a segítséget, míg a nők hosszú távú segítséget szeretnének. Csak a nők fogalmazznak meg gyerekekkel kapcsolatos igényeket, a férfiak nem kérnek javaslatokat a munkakereséshez, míg a nők többsége fontosnak tartja, hogy mielőbb dolgozhasson.

A portugál hajléktalan nők a dél-európai patriarchális családmodell szerint függenek a férjeiktől, gyerekeiktől és a szociális szolgáltatásoktól. A portugál felmérések azt mutatják, hogy a fiatal hajléktalan nők kevésbé sérülékenyek és elesettek, mint azt a közvélemény és média állítja. A kutatók szerint az állítólagos női sebezhetőség sokkal inkább megbélyegzés, mint valóság (Da Costa–Baptista, 2001).

Összegzés

Minden különbözőség ellenére az Európai Unió tagállamaiban a hajléktalan nők helyzetében több közös vonás fedezhető fel.

1. A munka és a család problémája. A nők hajléktalanságát önálló életvezetésük biztosításának megvalósíthatatlansága okozza, ami gazdasági, családi helyzetük, valamint az adott társadalom szociális ellátó-támogató rendszerének függvénye. Kulcskérdést jelent a nők számára a munka és a család kapcsolata, életük adott helyzetében. A nők a munkaerőpiacon mindenütt alacsonyabb számban dolgoznak, és kevesebb fizetésért. A munkanélküliség közöttük szinte mindenütt magasabb, mint a férfiaknál. Igaz, a részfoglalkozású nők száma az unióban 1994 és 1999 között az összes munkavállaló nő 28 százalékáról az egyharmadára emelkedett, ez azonban nem a kívánt biztonság elérését segíti (Edgar, 2001). A nem és a családi állapot (az anyaság) negatívan hat a nők fizetésére, munkaerő-piaci helyzetére. A család szerepe jól látható különbségeket mutat Európában. A mediterrán országokban (Portugália, Spanyolország, Görögország) és néhány kontinentális országban (Belgium, Luxemburg, Franciaország, Németország) a család támogató-védő szerepe egyre csökken, ahogyan azokban az országokban is, ahol a nők helyzete a munkaerőpiacon stabilabb, részvételük, képzettségük, fizetésük magasabb (Skandinávia, UK). Úgy tűnik, hogy az a szemlélet, amely a hajléktalanságot a kapcsolatok alakulásával köti össze, valóságot tükröz. A munkaerő-piaci és a lakáshelyzet változása Európában kombinálódik a nők gazdasági, családi, szülői és etnikai státusával. Azok a nők, akiknek a munkaerőpiacon gyenge a pozíciójuk, sérülékenyebbek, amihez járulhat a családi kapcsolatok gyengülése, s amit a szociális védőháló nem képes fel fogni. A nők alacsony fizetése, a részmunka, a képzetlenség nem teszik lehetővé az önálló háztartás fenntartását, s a szociális juttatások, de különösen a szociális lakásrendszer sem garantálják a nők biztonságát.

2. A családmodell változásai. Európában a családtól való függetlenítés (defamilialisation) folyamata zajlik. Az egyes országok arra törekednek, hogy olyan szociális rendszert alkalmazzanak, amely mindenki számára lehetővé teszi az önálló életvitelt. Kétféle támogatási modell rajzolódik ki: az egyik a munkavállalót és családját részesíti előnyökben, a másik

állampolgári alapon nyújt támogatásokat az egyéneknek. Csakhogy alig-ha kétséges: nem tudják igazán kezelni sem az egyedülálló nők, sem a gyerekes anyák problémáit. Mindez látszik abból is, hogy miközben az egyes országok szociális ellátórendszerei igencsak különböznek egymástól, szinte valamennyi országra érvényes ellentmondásos konzekvenciák észlelhetők. A nők a gyerekeikkel együtt állnak a legnagyobb társadalmi védettség és támogatottság alatt, bár számos helyen a szociális lakáshoz jutás rendszere vagy annak hiánya ennek ellentmondani látszik. Hasonlóképpen gyengül a támogatás a férfi-családfenntartóra alapuló országokban. Az egyedülálló szülők, különösen a fiatal anyák, szinte valamennyi országban inkább számíthatnak a család támogatására vagy a karitatív szervezetekre (Írország, Spanyolország, Görögország), míg az úgynevezett szociáldemokrata országokban az egyedülálló anyák inkább állami támogatást kapnak. A fiatal vagy idős egyedülálló nők (gyerek nélkül) és a bevándorló nők a legkevésbé védettek. Ők inkább kiszolgáltatottak, a hajléktalanság kockázata az ő esetükben a legnagyobb. Ugyanakkor a gyerekes anyák a munkához jutásban és a munkabeosztásban alig kapnak segítséget. Mindez azt mutatja, hogy a nők függetlenedését állami támogatás kíséri, ami azonban főként kísérlet a család együtt-tartására, így inkább az anyáknak, és kevésbé a nőknek szól.

3. Az emberi kapcsolatok változásai. Az EU-országokban és a szakirodalomban is közös, hogy a nők hajléktalanságának legfőbb oka emberi viszonyaik megváltozásában rejlik. Öt nő közül átlagosan négy jelöli meg kapcsolatainak megromlását a hajléktalansága okaként. Azt várnánk, hogy azokban az országokban, ahol a nők lakáshelyezete kiegyensúlyozottabb, és ahol kevésbé függnék a férfi kenyérkeresőtől, ott a kapcsolatok romlásának kisebb a szerepe a hajléktalanná válásban. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a meggyengült és a még erősnek mondható férfi kenyérkereső családmoddellel bíró társadalmakban egyaránt kedvezőtlenebb helyzetben vannak a családfenntartó nők, akár a lakáshoz jutás, akár a lakásfenntartás szempontjából, s így nagyobb a hajléktalanságuk kockázata is. A vizsgálatok valamennyi országban azt mutatják, hogy a családnak döntő szerepe van a nők kirekesztődésének megakadályozásában, akár a lakhatás, akár az idősek gondozásának kérdését tekintjük. A legtöbb helyen a tágabb család a nőket védi a hajléktalanságtól, többet segít a megoldásban is, míg ugyanez a férfiak esetében nem mondható el. Emögött az a felfogás állhat, amely a nőt az otthonnal azonosítja. A védelmet a gyengébb kapja, míg a férfi az, akinek az otthonteremtés a dolga, akinek nemcsak magát, de a családot is el kell tartania. Ugyanez a szemlélet tükröződik abban is, hogy a hajléktalanná vált és lecsúszott, drogos, mentálisan sérült vagy a börtönből szabadult hajléktalan nőt a család nem, vagy csak nagyon nehezen fogadja vissza, szemben a „tétkozló, megtért” fiúval, akit sokkal inkább.

4. A hajléktalan nők csoportjának struktúrája szintén megváltozott. Nemcsak a párkapcsolat felbomlása-megszűnése, a családon belüli erőszak, a válás vagy egyszerűen a különválás jelent kockázatot, de a fiatalok önállósulásához tartozó szülői ház elhagyása és a megözvegyülés is. Növekedett körökben a fiatal nők száma, az egyedülálló anyáké, az idős nőké, s létszámuk jelentős a bevándorlók körében is. A fiatalok önálló-

sodása, a szülői ház elhagyása országonként, kultúránként változik. A skandináv államokban, Közép-Európában és az UK-ban viszonylag korán távoznak a lányok, már 25 éves kor alatt saját háztartást vezetnek vagy partnerkapcsolatban élnek, míg a férfiak 27–30 éves korig is otthon maradnak. A déli országokban a nők későn kerülnek el a családtól.

5. Rejtett hajléktalanság. A női hajléktalanság legtipikusabb formája minden országban a rejtett hajléktalanság. Sem a jog, sem a szociálpolitika, de a jóléti állam koncepciója sem képes elejét venni a tradicionális családbomlás következményeinek. Igen valószínű, hogy az individuumokra szabott, a nők férfiaktól való függetlenségét garantáló politikák helyére több helyütt a különböző intézményektől való függőség következik. A kezdeti családtámogatás után a családtagok önállóságának segítésére került sor, ami azonban leginkább az egyszülős család, vagyis a gyerekek támogatására szorítkozik. Dánia az egyetlen kivétel, ahol a támogatások szisztémájának fontos része a nőpolitika, s ahol a szociális védelmi rendszer állampolgári alapon álló, individuális és egyúttal univerzális, s így a családok és az egyedülálló nők segítését is képes megvalósítani.

6. Az egyenlőség–egyenlőtlenség dilemmája. A gyökértelenség, a ki-rekesztettség, a rejtett hajléktalansággal, a látenciával együtt is a férfiakat érinti dominánsan, egész Európában. Az utcai hajléktalanok közül „csak” minden ötödik, a teljes hajléktalan populáció minden harmadik tagja „csak” nő. Ugyanakkor a női hajléktalanságot elemző vizsgálatok között nem található egyetlen sem, amely a gender-szemponútú vizsgálódások követelésével a hajléktalanság férfi megközelítésének kutatását javasolná. Igen valószínű – és minden különösebb tudományos bizonyíték nélkül is feltételezhető –, hogy a férfiak körében domináns hajléktalanság legvégső, tovább már nem hárítható okát éppen a tradicionális női szerepek iránti ambivalenciában kereshetjük. Míg a férfiak számára a család a nők felségterülete, s az övék a közszféra, addig a nők, úgy tűnik, egyre inkább béklyónak érzik a család és munka összehangolásának felelősségét, miközben mindkét területen egyenlő jogokért küzdenek. Ez a harccá fajult szituáció egyetlen területen sem kedvez a nemek harmonikus együttélésének, s ebben láthatóan, számolhatóan és érezhetően eddig a férfiak húzták a rövidebbet. Ugyanakkor az emberek változatlanul családban, párkapcsolatban szeretnék élni, s gyerekek felnevelését sem egyedül képzelik el. S miközben a nők függetlenségre, kiszolgáltatottság nélküli életre, egyenlő esélyekre törekzenek az élet minden területén, a család összetartásában, irányításában való szerepüket sem szeretnék feladni. Úgy tűnik, a férfiak sem gondolkodnak másként, és a család ügyeit elsősorban a nők felelősségének tekintik, miközben nem akadályozzák a nők részvételét a munkaerőpiacon, a közéletben. Az egyéni boldogulás, az önállóság és egyenlőség megteremtésének módja azonban a nemek számára ma még igen sok megterhelő mellékhatással jár.

7. A hajléktalanokat segítő szervezetek legfrissebb felmérései azt mutatják, hogy szinte minden országban emelkedett a hajléktalanintézményeket használó nők száma. Ez tagadhatatlanul a nagyobb társadalmi-politikai figyelemnek is köszönhető, valamint az intézmények jobb működésének, és nem feltétlenül tükrözi a hajléktalanná váló nők száma nö-

vekedésének, bár az előrejelzések sokkal inkább emelkedést, mint javulást jósolnak.

A tanulság meglehetősen banális: olyan társadalmi beavatkozásra volna szükség, amely segít rendezni vagy újraprendezni a párkapcsolatokat és a családi együttélés technikáját, miközben az együttélők mindegyike kellően önállóan, függetlenül érezheti magát, miközben a családi együttes is jól működik. A magánélet, a család, az intim szféra biztonságát az önként vállalt kompromisszumok garantálhatják. A mai társadalmi normák szerint ezzel szemben a siker eléréséhez a közéletben a versenyzés, a harcos önmegvalósítás bizonyul a leghatékonyabbnak. Az állam és intézményei, a jog azonban csak azt az akaratot képes segíteni, amit az egyének és közösségek kinyilvánítanak. Pillanatnyilag úgy tűnik, a család állandóságára irányuló igények és az egyének érdekei az emberi viszonyok instabilitását eredményezik.

Irodalom

- Aldridge, R. (2000): Women, exclusion and homelessness. National Report 1999 for the European Observatory on Homelessness, Brussel, FEANTSA
- Aldridge, R. (2001): Women and homelessness in the United Kingdom. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Avramov, D. (1995): Homelessness in the European Union- Social and legal context of housing exclusion in the 1990s. Brussel FEANTSA
- Avramov, D. (1999): Coping with homelessness. Issues to be tackled and best practices in Europe. Aldershot, Ashgate Publishing
- Baptista, I.–Bruto da Costa, A (2000): Women exclusion and homelessness. National Report, FEANTSA
- Belcher, Z.–Field, Sh. (2001): Homes for London s Women. Greater London Authority, www.london.gov.hu
- Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó
- Cabrera, P. (2000): Women, exclusion and homelessness in Spain. National Report, FEANTSA
- Cabrera, P. J. (2001): Homeless women in Spain. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Cabrera, P. (2003): National Review of Policies, Research and Statistics for Spain, FEANTSA
- Chatzifotiou, S.–Dobash, R. (2001): Seeking Informal Support. Marital violence against women in Greece. Violence Against Women, vol. 7. No. 9
- Da Costa, B. A.–Baptista, I. (2001): Women and homelessness in Portugal. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- De Decker, P. (2000): Women, exclusion and homelessness: Access to services and opportunities, FEANTSA
- De Decker, P. (2001): Poverty, housing problems and homelessness among women in Belgium. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- De Feijter, H. (2000): Women, exclusion and homelessness National Report, FEANTSA
- De Feijter, H. (2001): Homelessness and ethnicity in the Netherlands. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)

TANULMÁNYOK

- EAPN, (2001): European Anti-Poverty Network. A Social Europe for women also? Seminar Report, Vienna, 23–25 February. European Commission
- European Commission (2001): Employment in Europe, 2000, Brussels
- Eurostat (1996): European labour Force Survey, 1996, Luxemburg.
- Edgar, B.–Doherty, J. (2001): Women and Homelessness in Europe. Bristol, Police Press
- Edgar, B.–Doherty, J.–Meert, H. (2003): Review of Statistics on Homelessness in Europe. FEANTSA
- Enders-Dragasser, U. (2000): Women homelessness in Germany. National Report 1999 for the European Observatory on Homelessness. Brussel, FEANTSA
- Enders-Dragasser, U. (2001): Women, exclusion and homelessness in Germany. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Espig-Andersen, G (1990): The three worlds of welfare capitalism. Cambridge Polity Press
- European Commission (1997): Equal opportunities for women and men in the European Union. Annual Report, Brussel, European Commission
- Fitzpatrick, S.–Kemp, P.–Klinker, S. (2000): Single homelessness: An overview of research in Britain, 1990–1999, Bristol, Policy Press
- Golden, S. (1992): The women outside: Meanings and myth of homelessness. Berkeley UCP
- Hagen, J. (1996): Gender and Homelessness. Social Work, no. 32.
- Heltai Gy. (1997): A szokások és a test az európai etnológia perspektívájában, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest
- Homelessness Report (2002): Homeless people in Five Capital Cities in Europe
- Jones, A. (1999): Out of sight, out of mind? Homeless women speak out. London, Crisis
- Karkkainen, S. (2000): Women, exclusion and homelessness in Finland. National Report 1999 for European Observatory on Homelessness. Brussel, FEANTSA
- Karkkainen, S. (2001): Substance abuse problems and women s homelessness in Finland. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Maurel, E. (2003): Homeless Statistics in France, FEANTSA
- Malos, E.–Hague, G. (1997): Women, housing, homelessness and domestic violence. Women s Studies International Forum, vol. 20. no 3.
- Mina-Coull, A.–Tartinville, S. (2001): Homeless women in France. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Munk, A.–Koch-Nielsen, I.–Raun, M. (2001): Women, homelessness and the welfare state in Denmark. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- NBHW, (2000): National Board of Health and Welfare (Sociastyrrelsen). Sweden's homeless 1999. Who are they and what help do they get? www.sos.se/SOS/PUBL/REFERING/0015001E.htm
- Nolan, B.–Watson, D. (1999): Women and poverty in Ireland. Dublin, Oaktree Press
- Novak, K.–Schoibl, H. (2001): Poverty, social exclusion and homelessness among women in Austria. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2000)
- Novac, S.–Brown, J.–Bourbonnais, B. A. (1996): No room of her own: A literature review on women and homelessness. Toronto Canadian Housing Information Centre
- O'Sullivan, E.–Higgins, M. (2000): Women, exclusion and homelessness. National Report 1999 for the European Observatory on Homelessness. FEANTSA
- O'Sullivan, E.–Higgins, M. (2001): Women, the welfare state and homelessness in the Republic of Ireland. In: i. m. Edgar–Doherty (eds.) (2001)
- Pels, M (2000): Women, social exclusion and homelessness in Luxemburg. National Report, FEANTSA

- Pels, M (2001): Homeless women in Luxemburg: what do they expect of services? In: i. m. Edgar-Doherty(eds)2001)
- Piispa, M. (2002): Complexity of Patterns of violence against women in heterosexual partnerships. Violence Against Women, vol. 8. no. 7.
- Sahlin, I. (2003): National Review of Policies. Research and Statistics for Sweden, FEANTSA
- Sahlin, I.-Thörn, C. (2000): Women exclusion and homelessness in Sweden. National Report 1999, FEANTSA
- Sapounakis, A. (2000): Women exclusion and homelessness in Greece National Report, FEANTSA
- Sapounakis, A. (2003): National Review of Policies, Research and Statistics for Greece, FEANTSA
- Sapounakis, A.-Gamagari, V. (2001): Access to housing for women in Greece. In: i. m. Edgar-Doherty (eds.) (2001)
- Scottish Women s Aid (1999): Briefing: Housing, Edingburgh
- Shelter UK (2000): Statistic from Shelterline, London
- Tartenville, S. (2000): Women, exclusion and homelessness in France. National Report, FEANTSA
- Thörn, Ch. (2001): (In) visibility and shame: The stigma of being a woman and homeless in Sweden. In: i. m. Edgar-Doherty (eds.) (2001)
- Tosi, A. (2000): Women, exclusion and homelessness in Italy. National Report, FEANTSA
- Tosi, A. (2001): Just looking for a home: immigrant women in Italy. In: i. m. Edgar-Doherty (eds.) (2001)
- Tosi, A.-Ranci C. (1999) Support in housing in Italy. National Report 1998. FEANTSA
- Watson, S. (1988): Accomodating inequality. Gender and housing. Allen and Unwin